

Persoonaa välttämättömyyden paineessa – suomen modaalien semantiikkaa

HEIKKI KANGASNIEMI *Modal Expressions in Finnish*. Studia Fennica Linguistica 2. SKS, Helsinki 1992. 418 s.

LEA LAITINEN *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kelioppia*. SKS, Helsinki 1992. 293 + 16 s.

Taustat ja lähtökohdat

Viime vuoden helmikuun lopulla Heikki Kangasniemi väitteli suomen kielen modaalii-ilmauksista ja muutamaa kuukautta myöhemmin Lea Laitinen aiheenaan suomen murteiden nesessiiviset rakenteet. Teemat sivuavat toisiaan.

Kuluneiden 30 vuoden aikana Suomen korkeakouluissa on tarkastettu lähes 70 fennististä väitöskirjaa. Vaikka määrä voi tuntua suurelta, tutkimusaiheet sijoittuvat enimmältään kauaksi toisistaan: päällekkäisyydet ovat harvinaisia, sillä tutkimuksen määrä on kielen rajattomuuteen nähden sitenkin vähäinen. Oikeastaan vain äännehistorian alalla on totuttu näkemään sellainen tihentymä, jonka peitto on edes kohtalainen.

Sitä yllättävämpää on, että vuoden 1992 ensimmäisten väitöskirjojen takaa paljastuu attraktiokeskus, joka on houkuttellut tutkijoita ja nimenomaan väitöskirjan kirjoittajia. Tätä keskusta voi laveasti ottaen nimittää modaalisuudeksi.

Tuolla alueella liikkui aikanaan jo Pauli Saukkonen. Hänen väitöskirjansa – se ilmestyi vuonna 1965 – käsitteli suomen tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa. Sekä Kangasniemi että Laitinen ottavat omassa työssään kantaa Saukkosen tuloksiin ja pysyvät joiltakin osin täydentämään niitä.

Vuonna 1977 valmistui Silva Kiurun väitöskirja, jonka aiheena oli verbien kieltokäyttö; tutkimuksen kohteena olivat nimenomaan modaaliverbit, mm. verbi *tarvita*, joka on yksi sekä Kangasniemen että

Laitisen käsittelemistä verbeistä.

Pari vuotta myöhemmin hyväksyttiin kaksikin modaalisuuden alueelle sijoittuvaa väitöskirjaa. Hilkka-Liisa Matihaldi ei tosin puuttunut modaaliverbeihin vaan moduksiin, mutta teema oli osaksi sama kuin nyt esillä olevissa töissä: modaalisuuden semanttiset ja pragmaattiset ulottuvuudet. Samana vuonna 1979 väitteli Columbian yliopistossa Aili Flint 'mahdollisuutta' ja 'riittävyttä' merkitsevistä suomen kielen modaaliverbeistä. Väitöskirja julkaistiin Suomessa vuotta myöhemmin. Modaalisuus voidaan nähdä akselina, joka ulottuu mahdollisesta välttämättömään tai varmaan. Kangasniemi käsittelee sitä laidasta laitaan, Laitinen ja Flint tarkastelevat akselin vastakkaisia päitä: Flint mahdollisuutta, Laitinen välttämättömyyttä.

Modaalisuus on vahvasti esillä myös Terttu Orpanan väitöskirjassa vuodelta 1988. Orpanan tutkimuskohteena eivät tosin olleet modaaliverbit vaan adjektiiviverbit, joista hyvin monet ovat nimenomaan modaalisisessa käytössä.

Kangasniemen ja Laitisen väitöskirja ovat sarjan kuudes ja seitsemäs. Voi siis hyvällä syyllä sanoa, että juuri modaalisuus ja siihen liittyvät kielen ilmiöt ovat olleet viime vuosikymmeninä fennistiikan puoleensavetävimpiä teemoja. Modaalisuuden ala on kuitenkin laaja, ja itse tutkimuskohte on vaihdellut: tulosijainfinitiivirakenteet, kieltokäytöt, modukset, mahdollisuutta ilmaisevat verbit, kommenttiadverbit, modaalii-ilmaukset ja nesessiiviverbit.

Ehkä vielä enemmän vaihtelua on ollut tutkimuksen tavoitteissa ja tutkijan näkökulmassa. Siltä osin tämä seitsemän väitöskirjan sarja heijastaa fennistiikan sisäistä kehitystä.

Saukkonen keskittyi itämerensuomen morfosyntaksin historiaan; hänen väitöskirjansa lähimpinä malleina voi pitää monia Osmo Ikolan tutkimuksia. Kiurun kimmokkeena taas oli aineistosta tehty havainto: monet suomen kielen verbit esiintyvät epätavallisen usein kieltomuotoisina. Havainto pani tutkijan liikkeelle ja synnytti – niin kuin väitöskirjan alaotsikko asian il-

Kirjallisuutta

maisee – »murreaineistoon perustuvan syntaktis-semanttisen tutkimuksen», jolle on vaikea osoittaa selviä esikuvia.

Hilkka-Liisa Matihaldin tutkimusaineistona on nyky suomi ja etupäässä kirjakieli; väitöskirja on paitsi syntaktinen ja semanttinen myös pragmaattinen. Aili Flint kokosi oman aineistonsa osaksi spontaaneista keskusteluista, osaksi kyselytестeistä. Hänen näkökulmansa oli ensi sijassa semanttinen. Lähtökohtana oli sellaisen kielentutkijan huomio, joka kykenee katsomaan suomen kieltä ulkopuolisen silmin: suomessa on moniin muihin kieliin verrattuna epätavallisen paljon erilaisia mahdollisuutta ja riittävyttä ilmaisevia verbejä, sellaisia kuin *ehitä, iljetä, kehdata, rohjeta, tarjeta, viitsiä* jne. Terttu Orpana taas on ottanut keskeiseksi aineslähteekseen Nykysuomen sanakirjan, ja hänenkin näkökulmansa on ensi sijassa semanttinen.

Pelkistäen voi sanoa, että modaalisuuden alueella suunta on fennistikassa kulkenut diakroniasta synkroniaan, murteista yleis- ja kirjakieleen, morfologiasta syntaksiin ja siitä edelleen semantiikkaan ja pragmatiikkaan.

Kangasniemen väitöskirja on tämän kehityslinjan mukainen. Aineistona on nyky suomi ja nimenomaan ns. Oulun korpus. Teos edustaa lingvistiikassa vallitsevaa modaalisuuden tutkimussuuntaa, joka on saanut virikkeitä ennen muuta filosofiasta. Kangasniemikin on semantikko, vaikka hän käsittelee myös modaali-ilmausten asemaa diskurssissa.

Sen sijaan Laitisen väitöskirja ei sijoitu yhtä luontevasti näin suoraviivaiseen kehityslinjaan. Laitinen kyllä jatkaa samaa suuntaa eteenpäin, mutta joissakin suhteissa hän on toisaalta kulkenut vastavirtaan. Hän on ensinnäkin palannut yleiskielestä murteisiin. Ja toiseksi: vaikka hänen tutkimuksensa on paljolti semanttinen, aivan olennaisia siinä ovat ilmiöt, jotka on totuttu lukemaan pragmatiikan alueelle; esimerkiksi puhetilanne ja sen osallistujat nousevat monessa eri yhteydessä keskeiseen asemaan. Kolmanneksi: työ on ensi sijassa synkroninen, mutta sen rinnalla diakroninen näkökulma

avartaa ja rikastaa käsittelyä. Lisäksi Laitinen nostaa väitöskirjassaan uudella tavalla esiin kiehtovan ja teoreettiselstakin kannalta tärkeän ilmiön: kieliopillistumisen.

Vaikka Kangasniemen ja Laitisen tutkimus ovat siis teemaltaan läheisiä, näkökulmat ovat hyvinkin etäällä toisistaan. Tämä tekee niiden vertailun hankalaksi mutta samalla myös houkuttelevaksi.

Ylipäätään ei ole aivan yksinkertaista käsitellä rinnan kahta lähes samaan aikaan valmistunutta väitöskirjaa. Arvioinnin tarkoituksena ei voi olla tyyli- ja lauseiden jakaminen saati töiden asettaminen paremmuusjärjestykseen: tutkimuksen suunta ja tulokset ovat sidoksissa kulloisiinkin lähtökohtiin ja päämääriin.

En siis pyri sijoittamaan Kangasniemen ja Laitisen töitä samalle mitta-asteikolle – ne kuuluvat niin sanoakseni eri kulttuureihin. Sen sijaan koetan hahmottaa niiden kysymyksenasetteluja, ongelmanratkaisuja, aineistonkäsittelyä ja tuloksia.

Suomen kielen modaali-ilmausten taksonomiaa

»Luonnollisen kielen tutkimuksessa modaalisuus voidaan määritellä näkökulmaksi tiettyyn proposition», ilmoittaa Kangasniemi teoksensa ensimmäisellä sivulla. Tämä lähtökohta sitoo hänet tiukasti filosofiseen traditioon ja sen pohjalta kasvaneeseen lingvistiseen modaalisuuden tutkimusperinteeseen. Keskeisimmät oppi-isät ovat filosoifeista von Wright ja lingvisteistä Palmer; muita toistuvasti siteerattuja auktoriteetteja ovat mm. Hintikka, Wittgenstein, Lyons, Leech, Perkins ja Coates.

Semantiikka on se kallio, jolle Kangasniemi talonsa rakentaa. Työn keskeisen jäsenyyksen määrää modaalisuuden perinteinen kolmijako dynaamiseen, deonttiseen ja episteemiseen; johdannon jälkeen kukin niistä käsitellään omana lukunaan. Viidenneksi luvuksi on otettu muutamien kolmijakon ulkopuolelle jäävien erityisryhmien

esittely (volitiivit, evaluatiivit, kommissiivit).

Kun ryhmittelyperuste on semanttinen, samat kielelliset muodot tulevat toistuvasti vastaan yhä uusissa luvuissa ja alaluvuissa. Siksi Kangasniemi onkin kirjoittanut työhönsä katsauksenomaisen kuudennen luvun, jossa ilmiötä lähestytään päinvastaiselta suunnalta eli lähtemällä muodoista; siinä käydään läpi puolentoistakymmentä suomen keskeisintä modaaliverbiä. Seitsemäs luku nostaa pragmatiikan etualalle: se käsittelee modaalilmausten käyttöä diskursissa erityisesti kohteliaisuusstrategioiden kannalta. Päätösluvussa palataan muutamiin keskeisiin teoreettisiin kysymyksiin.

Kangasniemi on ennen muuta taksonomi. Hän käyttää aitoa korpusaineistoa – joka joissakin kohdin tosin osoittautuu riittämättömäksi: kontekstia on niukasti, ja monien harvinaisehkojen tapausten frekvenssi on lähellä nollaa. Modaalisuuden semantiikka antaa hänelle luokitusrunгон, ja keskeinen tavoite on aineistosta löytyvien tapausten sijoittaminen tuon luokituksen lokeroihin. Itse teos on siten suurelta osin luetteloa: kuvaus eri lokeroitten sisällöstä ja vähäisemmässä määrin niiden keskinäisistä suhteista.

Paitsi taksonomiseksi Kangasniemen tutkimusta voi luonnehtia myös deskriptiiviseksi, mutta ei erityisemmin analyttiseksi. Syyt ovat tavoitteiden asettelussa. Kangasniemi on nimittäin halunnut haukata yhdellä suupalalla lähes kaiken modaalisuuden alaan luettavan aina kysymyslauseita, futuurisuutta, volitiiveja ja konditionaaleja myöten. Semanttinen tutkimusalue on tavattoman laaja, ja yhtä rajaton on myös esillä olevien kielellisten muotojen ala: modaaliverbit ovat kyllä keskeisiä, mutta yhtä lailla käsitellään monia vakiintuneita verbirakenteita, morfologisia moduksia, konjunktioita, adjektiiveja ja adverbeja, pyyntöjä ja neuvoja, epäsuoraa esitystä, lausetyyppejä jne. Leveys on väistämättä ollut saavutettavissa vain syvyyden kustannuksella.

Modaalisuuden semanttinen luokitus

Kangasniemelle modaalisuus on nimenomaan semanttinen ilmiö, eikä hänen semantiikkaansa kuulu kielellinen vuorovaikutus – se jää pragmatiikan alueelle. Kysymys on puhujan suhteesta proposition ja proposition suhteesta maailmaan, ei puhujan ja maailman saati puhujan ja keskustelukumppaneiden suhteista (s. 1):

»Propositiota voidaan pitää mahdollisen asiointilan kuvauksena, ja siten voidaan katsoa, että jokaisen täydellistä ajatusta ilmaisevan lauseen koko merkitys koostuu propositionaalista merkityksestä, joka kuvaa tuollaisen asiointilan, ja modaalista merkityksestä tai modaalista sävystä, joka ilmaisee näkökulmaa tuohon asiointilaan.»

Sama näkemys toistuu teoksen tuloksia koivavassa loppuluvussa (s. 403):

»Kun käytämme kieltä, emme pelkästään luettele erilaisia asiointiloja vaan ilmaisemme myös jonkin näkökulman niihin. Asiointila ilmaistaan lauseen propositionissa ja näkökulma modaalisena merkityksenä. Valitsemamme näkökulma perustuu intentioihimme ja tietoomme maailmasta, joten modaalisia ilmauksia voidaan pitää vallan ja tiedon kielenä.»

Äskeiset sitaatit eivät ole epätyypillisiä. Kangasniemen teoreettiset lähtökohdat ovat paljolti aksiomaattisia ja nojaavat auktoriteetteihin, ennen muuta Palmeriin. Silti jää kaipaamaan keskeisten ratkaisujen perusteita ja täsmennyksiä. Mitä ovat esimerkiksi »täydellinen ajatus» ja »lauseen koko merkitys»? Mikä on semantiikan ja pragmatiikan suhde? Miten vedenpitävä on käsitys, jonka mukaan lauseen (ei siis lausuman vaan jopa »täydellistä ajatusta ilmaisevan lauseen») »koko merkitys» on jaettavissa propositionaaliseen ja modaaliseen merkitykseen? Kangasniemi huomauttaa itsekin

(s. 283), että esimerkiksi substantiivin valinta voi toimia asenteen ilmaisimena: *Te ette ole mikään tohtori, te olette puoskari*. Ei tunnu itsestään selvältä, että »propositionaalinen» ja »modaalinen» merkitys – miten ne sitten määritelläänkin – jakautuvat selvärajaisiksi luokiksi ja sijoittuvat lauseessa saati lausumassa siististi toisistaan erilleen.

Käytetyssä kolmijaossa dynaaminen modaalisuus ilmaisee toiminnan ja käyttäytymisen fyysisiä, mentaalisia, instrumentaalisia ja ympäristöön liittyviä mahdollisuuksia, deonttinen erilaisia normatiivisia ja toimintaa ohjaavia käsitteitä ja asenteita ja episteeminen puolestaan proposition totuusarvoa koskevia asenteita (s. 2–3). Kategorioiden rajat eivät kuitenkaan ole aivan ehdottomat, sillä ilmausten tulkinnassa voi olla epäselvyyttä. Kangasniemi erottaa siinä kaksi eri tyyppiä (392–400): kaksitulkitaisuudet ja sulaumat. Niiden raja ei kuitenkaan käy kovin selväksi. Kaiken kaikkiaan vaikutelmaksi tulee, että Kangasniemi kategorioi ja rakentaa erilaisia tulkintaa ohjaavia »sääntöjä», mutta ei kiinnitä varsinaisesti huomiota käyttämiensä kategorioiden rajojen ilmeiseen liukuvuuteen eikä siihen, että kuvaus tämän takia väistämättä vuotaa.

Modaalisuuden Kangasniemi katsoo universaaliseksi semanttiseksi kentäksi ja pohitii syitä sen universaalisuuteen. Olennaisena tekijänä hän pitää sitä, että ihmiset ajattelevat eri kulttuureissa samalla tavoin, koska perustarpeet ovat erilaisten yhteisöjen jäsenillä samat. Näkemys on sinänsä kiinnostava, mutta kaipaisi dokumentointia ja täsmennystä.

Väitöskirjan painopiste ei kuitenkaan ole teorian puolella: perusvälineistö on saatu aikaisemmasta tutkimuksesta, eikä sitä missään vaiheessa kyseenalaisteta. Kiinnostavampia ovatkin ne tulokset, joita käytetyn luokituksen soveltaminen suomen kieleen antaa. Kangasniemi osaa käyttää välineitään, jaotella modaalisuuden päätyyppejä erilaisiin alakategorioihin ja luonnehtia niiden ominaisuuksia. Havainnot osuvat kohdalleen, eikä lipsahduksia juuri ole. Tosin aika lailla perusteettomalta tuntuu väite (s.

8), että ajatus skalaarisuudesta olisi muihin modaalisuuden lajeihin kuin episteemisyys-teen sovellettuna »jossain määrin intuitionvastainen». Tekijä on itse laatinut testien pohjalta sekä deonttista pakkoa (s. 111) että kieltoa (s. 121) esittävien ilmausten vahvuusskaalan ja toteaa (s. 110), etteivät pakon ilmaisimet ole tasaveroisia vaan jotkin niistä tulkitaan toisia vahvemmiksi.

Modaalisuuden ilmaisukeinot

Kielelliset muodot nousevat etualalle kuudennessa luvussa, ja se onkin lingvistin näkökulmasta työn kiinnostavin – ja samalla eniten kysymyksiä herättävä.

Siinä käydään läpi 14 enemmän tai vähemmän selvästi modaalista verbiä: *voida, saada, saattaa, sopia, taitaa, mahtaa, pystyä, kyetä, päästä, pitää, täytyä, tulla, joutua ja tarvita*. Niiden lisäksi puututaan ilmaustyyppiin *on -(t)AvA*. Keskittyminen verbeihin on järkevä rajaus, mutta modaalisten ja ei-modaalisten verbien erottelu ei ole itsestäänselvyys. Kangasniemen ratkaisu on samantapainen kuin Gordionin solmun avaajalla. Niinpä ulos jää valtaosa Flintin 'mahdollisuutta' ja 'riittävyyttä' ilmaisevista verbeistä (*ehtiä, mahtua, riittää, osata, jaksaa, rohjeta, sietää, suoda, hennoa, malttaa, kannattaa, viihtyä* jne.), koska niissä on »selvä leksikaalistunut viittaus tekiöihin, joihin mahdollisuus perustuu».

Kysymys on tietenkin jatkumosta eikä kategorisesta rajasta. Raja on vedetty verbien semanttisten ominaisuuksien eikä syntaktisen käyttäytymisen perusteella. Mukaan on otettu merkitykseltään yleisiä, skemaattisia verbejä, ja spesifiset on karsittu pois. Rajatapauksena voisi pitää neljäntoista joukkoon hyväksytyä verbiä *sopia*, jota käytetään sellaisissa ilmauksissa, joissa lupallisuus tai kiellettyys perustuu sosiaalisiin sääntöihin tai ohjeisiin (s. 332). Rajoittuminen vain osaan aineistoa on kuitenkin antanut mahdollisuuden syventää käsittelyä.

Luvun alkujakso keskittyy suomen modaaliverbien syntaktisiin ominaisuuksiin,

niiden komplementteihin ja ketjuuntumiseen. Tulokset vahvistavat sen, etteivät modaaliverbit ole suomessa yhtenäinen ja muista verbeistä erottuva luokka. Ketjuuntumistaulukosta (s. 311) näkyy, että hieman yli 400 000 sanan korpus on kovin suppea tämäntapaisten ilmiöiden käsittelyyn; sen mukaan esimerkiksi ilmaukset tyyppiä *Sinun ei taida tarvita tulla* eivät olisi käypiä.

Kangasniemi esittelee kunkin verbin tyyppilliset modaaliset käytöt ja hahmottelee samalla aikaisempaan tutkimukseen nojautuen niiden siirtymistä nykyisiin tehtäviinsä. Hän katsoo (s. 313), että merkityksenkehitys on kulkenut dynaamisesta deonttiseen ja edelleen episteemiseen, ja pitää tätä universaalisenä ilmiönä. Esittäisin tähän kuitenkin kaksi varausta.

Ensinnäkin muutos dynaaminen > deonttinen > episteeminen esitetään äännelain kaltaisena ilmiönä – kulmankärki on tässä yhtä vähän sanova kuin äänne muutosten yhteydessä. Itse muutosprosessi ja siihen liittyvä variaatio jää sivuun, samoin kulloisenkin kehityksen edellytykset ja syyt. Esimerkiksi pragmaattisen päättelyn mahdolliseen osuuteen ei viitata. Toiseksi aineiston perusteella vaikuttaa pikemmin siltä, ettei kehityskulku ole universaalinen ainakaan siinä mielessä, että jokainen verbi kävisi välttämättä läpi saman muutosprosessin. Esimerkiksi *voida* (s. 321) olisi kehittynyt esitetyllä tavalla (tosin deonttinen vaihe jää dokumentoimatta), mutta ainakin *saattaa* (s. 331), *taitaa* (s. 336) ja *mahtaa* (s. 337) näyttäisivät hypänneen yli deonttisen välivaiheen, ja *tulla*-verbin merkitys taas olisi liukumassa vastavirtaan deonttisesta kohti dynaamista (s. 350).

Itse asiassa aika mielenkiintoinen on tältä kannalta kysymys modaalililmausten ketjuuntumisesta ja vaikutusalasta (s. 402): modaalililmaukset järjestyvät hierarkkisesti, jos niitä on samassa lausumassa useampia. Normaalijärjestys on tällöin episteeminen → (deonttinen → (dynaaminen modaalisuus → (propositio))). Järjestys on täsmälleen päinvastainen kuin modaaliverbien universaaliseksi odotetussa kehitysproses-

sissa, toteaa Kangasniemi ja katsoo, että »syyn täytyy olla modaalisuuden eri alueiden luonteessa». Havainto on ajatuksia herättävä, ja tuon mahdollisen syyn pohdiskeleluun olisi ehkä kannattanut käyttää hieman aikaa.

Esimerkki on aika tyyppillinen. Tässä luvussa tekijä nimittäin kiiruhtaa hengästyneenä havainnosta toiseen: hän pysyy tiukasti korpuksessa ja aikaisempien auktoriteettien kannanotoissa eikä antaudu pohtimaan ilmiöiden syitä eikä aina myöskään havaintojensa oikeellisuutta (esimerkiksi harvoin esiintyvä ilmiö ei ole sama kuin mahdoton).

Kangasniemen käyttämä semanttinen kuvaus lähtee siitä, että kullakin modaaliverbillä on invariantti peruserkitys ('mahdollisuus' tai 'välttämättömyys') ja kontekstuaalisesti ehdollisina lisäksi dynaaminen, deonttinen tai episteeminen sivumerkitys. Tällaisessa kuvauksessa esimerkiksi *sopia*-verbin merkitykset 'tehdä sopimus' ja 'tehdä sovinto' (s. 333) ja *pitää*-verbin erilaiset merkitykset katsotaan »homonymiatapauksiksi». Ja *saada* osoittautuu vielä hankalamminkin kuvattavaksi, sillä sen peruserkityksenä voi olla yhtä hyvin 'mahdollisuus' kuin 'välttämättömyyskin' (s. 315).

Modaalililmausten asemaa diskurssistrategioissa käsittelevä jakso pohjautuu osittain aineistoon, joka on hankittu Aili Flintin väitöskirjan inspiroimilla testeillä. Tulokset vahvistavat Flintin havaintoja: modaaliset ja niistä etenkin mahdollisuuden ilmaukset ovat käteviä keinoja, kun halutaan väistää velvollisuuksia tai suojella kasvoja. Taksonominen ote korostuu myös tässä, ja ilmiön käsittelyä raskauttaa se, että selvä suunnitelma asioiden jäsentämiseksi tuntuu puuttuvan. Aihepiiri olisi hyvin riittänyt omaan väitöskirjaansa, ja tällaisenaan jakso on pakostakin ekskursiomainen; silti se avartaa tarkastelua avaamalla uuden näkökulman aineistoon.

Kangasniemi käsittelee niin suuren joukon modaalisuuden liittyviä suomen kielen ilmiöitä, ettei hänellä ole ollut reaalisia mahdollisuuksia paneutua niiden yksityiskohtiin. Teos on ensimmäinen yritys piirtää

kokonaiskuva keskeisen tärkeästä suomen kielen alueesta. Paljolti juuri näin asetetun tehtävän luonne on estänyt pysähtymästä esiin nousevien ongelmien pohdiskeluun, mutta olen näkevinäni siinä myös jonkinlaista turhaa vaatimattomuutta ja rohkeuden puuttettakin.

Tutkija valitsee tietenkin viime kädessä itse omat lähtökohtansa ja asettaa viitekehysten rakentaakseen johdonmukaisen kuvauksen tutkimuskohteestaan. Kangasniemi on tehnyt selvät valinnat, ja siltä pohjalta arvioiden pitäisin tulosta kokonaisuutena kohtalaisen onnistuneena. Suomen kielen modaali-ilmauksista on syntynyt varsin laaja-alainen yleiskatsaus. Sen käyttökelpoisuutta lisää, että Kangasniemi kirjoittaa koukeroimatonta ja helppolukuista tekstiä.

Välttämättömyyden ja persoonan ongelma

Lea Laitisen *Välttämättömyys ja persoona* poikkeaa monessa suhteessa Kangasniemen tutkimuksesta. Ensinnäkin se on ensi vilkaisulta suppeampi sekä koon että aiheensa puolesta. Ero ei ole aivan näennäinen, mutta itse asiassa sen suunta on päinvastainen. Valtaosan Kangasniemen teoksen sivumäärästä vie nimittäin runsas esimerkistö. Kun suomenkielisen esimerkin rinnalla on aina sekä englanninkielinen käännös että glossa, varsinaista leipätekstiä on selvästi vähemmän kuin Laitisella. Ja vaikka Laitinen käsittelee vain kolmea modaaliverbiä, aineisto kattaa koko kielialueen. Siihen verrattuna Oulun korpus edustaa monipuolisuudestaan huolimatta sittenkin verraten homogeenista kielimateriaalia. Laitinen saa näkyviin monenlaista variaatiota, joka nostaa esiin sekä haastavia että antoisia kysymyksiä.

Ilmeisin ero on tutkimuksen päämäärissä. Kangasniemi sovittaa aineistonsa vakiintuneeseen teoreettiseen viitekehykseen ja pysyttäytyy varsin uskollisesti nykysuomen kirjakielen synkronisessa kuvauksessa. Laitinen ei sitoudu auktoriteetteihin vaan etsii ideoita eri suunnilta. Ja hänelle aineiston

kuvaus on vain itse tutkimustyön pohjustusta: olennaista on hakeutua havaittujen ilmiöiden juurille, osoittaa niiden keskinäisiä riippuvuuksia, etsiä selityksiä, paljastaa syysuhteita. Vaikka pääpaino on synkronian invarianssissa ja variaatiossa, diakroniaan projisoidut rekonstruktiot ja kehityskulut rikastavat käsittelyä. Jos Kangasniemi on taksonomi, Laitinen on paitsi empiristi myös analyytikko ja teoreetikko. Lisäksi hänellä on silmää lingvistiksi kiinnostaville ongelmille ja taitoa etsiä niihin ratkaisua.

Laitisen tutkimuksen juuret ovat Kaustisen murteen nesessiivirakenteiden erityispiirteissä. Tältä pohjalta tarkastelun kohteeksi on noussut kolme nesessiivistä verbiä: *pitää*, *täytyä* ja *tarvita*. Päähuomio suuntautuu erityisesti niiden »subjektin» sijaan.

Yleiskielessä se on genetiivi (*Isännän pitää huolehtia talosta*); oikeastaan vain ns. eksistentiaalilauseissa kysymykseen tulee nominatiivi tai partitiivi (*Talossa pitää olla isäntä ~ hevosia*). Mutta murteissa ja etenkin Kaustisen seudulla nominatiivin käyttö on paljon laajempaa: *Ja opettaja täytyy tarkasti kuulla; Reino pitäs lähteä hiihtähän!* Eräänlaisena esitutkimuksena Laitinen teki havaintojensa pohjalta kaustislaisille koululaisille testin, jonka tarkoituksena oli selvittää, milloin nesessiiviverbin subjektimainen argumentti on nominatiivissa ja milloin genetiivissä. Tulokset viittasivat vahvasti siihen, että nominatiivi kuuluu lähinnä ilmauksiin, joissa on kysymys »referentiltään persoonattoman subjektin ei-agentiivisesta toiminnasta tai tilasta». Esitutkimuksena voi pitää myös tiedotusvälineiden kielestä poimitun aineiston erittelyä. Siitäkin löytyi »kirjakielen vastaisia» nominatiivitapauksia; variaatio oli tosin vähäisempää kuin Kaustisella, mutta silti samansuuntaista. Näyttää siis siltä, että ilmiön taakse kätkeytyy syvälle kielen rakenteisiin juurtuneita tekijöitä, jotka tuskin ovat vain suppea-alaisia paikallisia idiosynkrasioita.

Nämä havainnot ovat antaneet suunnan tutkimustyölle. Subjektimaisen argumentin sijanmerkintä vaikuttaa vahvasti semantisehtoiselta, ja selittäviä tekijöitä Laitinen

on käynyt etsimään kolmelta suunnalta: ensinnäkin kyseisen nominaalilausekkeen roolista suhteessa infinitiiviin ja finiittiverbiin, toiseksi sen tarkoitepiirteistä ja kolmanneksi nesessiivisen predikaatin modaalitulkinnoista.

Aineiston rajoitukset ja mahdollisuudet

Käsittely koskee siis kolmea nesessiivistä verbiä, mutta se olisi ollut ulotettavissa paljon laajemmallekin. Merkityksensä ja morfosyntaktisen käyttäytymisensä nojalla samaan ryhmään voitaisiin nimittäin lukea useita muitakin verbejä, luultavasti ainakin *auttaa, hankkia, huolia, häätyä, kannattaa, kelvata, kestää, kuulua, kärsiä, käskeä, käydä, luonnistaa, maittaa, maksaa, onnistua, parantua, passata, pyhittää, räntätä, sietää, sopia, suittaa, syntyä, toimittaa, trengätä ja tulla*. Jokainen niistä voi saada »subjektimaisen argumentin», jonka sijana on genetiivi. Tällainen argumentti esiintyy lisäksi monissa muissakin ilmauksissa, joissa myös on kysymys joko suoraan nesessiivisyydestä tai sen lievennystä muodoista: *on lähdeittävä, on lähteminen, on pakko ~ hyvä ~ parasta ~ aika jne. lähteä*.

Niiden sivuuttaminen osoittautuu kuitenkin oikeaksi ratkaisuksi. Laitinen ei tyydy kuorimaan kielen kivisestä pinnasta sitä peittävää sammalkerrosta eikä koeta halkoa siihen avolouhosta. Hänen menetelmänsä on syväkairaus, ja se vaatii energian keskittämistä strategisiin pisteisiin.

Itse asiassa rajaus on tehty vieläkin tiukemmin, sillä mukaan ei ole kelpuutettu edes näiden kolmen verbin kaikkia nesessiivisiksi katsottavia esiintymiä. Niiden kieltomuotoinen käyttö jää taka-alalle, ja kokonaan pois ovat karsiutuneet tapaukset, joissa subjekti puuttuu eli subjektina olisi toisin sanoen geneerinen nolla, niin kuin lauseessa *Tulen kanssa pitää olla varovainen*. Tämäkin ratkaisu on perusteltavissa. Ensinnäkin aineisto olisi tekijän arvion mukaan ainakin kaksinkertaistunut. Ja toiseksi: kun huomion ensisijaisena kohteena on

subjektin sijaanvalinta, subjektittomat (tai nollasubjektiset) lauseet eivät ole olennaisia. Mahdollista tosin on, että tämänkaltaisten tapauksen analyysi olisi voinut muuttaa esimerkiksi sitä kuvaa, joka nyt syntyy modaalisuudesta. Ja jos genetiivin ja nominatiivin eroa arvellaan semanttiseksi, voi kysyä, miten tämän semanttisen eron käy lauseissa, joissa ilmisubjektia ei lainkaan ole.

Mutta tutkimustehtävän kannalta aineisto on vähintäänkin riittävä: likimain 5500 esimerkin analyysi on huikea tehtävä ja antaa tukevan pohjan ratkoa nesessiiviverbeihin liittyviä ongelmia. Aineisto on siis rajattu järkevästi, ja se on kiistattoman laaja. Kriittisemmäksi osoittautuu kysymys sen edustavuudesta.

Modaalisuutta tutkiessaan filosofeilla ja yleensä myös lingvisteillä on tapana tukeutua joko itse konstruoituihin esimerkkeihin tai parhaimmillaankin kirjoitetun kielen irtolauseisiin. Laitisen aineisto on peräisin puheesta. Myös siitä osa on eri murremateriaaleista noukittuja irtoesimerkkejä; jonkin verran on kirjauksia aidoista puhetilanteista, mutta suuri enemmistö on poimittu litteroiduista murreteksteistä. Nämä tekstit ovat yleensä monologeja, ja niiden pohjalta kielenkäyttötilanteista syntyvä kokonaiskäsitys on pakostakin vinoutunut. Laitinen on tästä varsin hyvin selvillä: »Yleinen lingvistinen näköharha kielellisten muotojen yksifunktiivisuudesta ja tiettyjen funktioiden ensijaisuudesta lienee joka tapauksessa ainakin osittain syntynyt diskursiivisesti yksipuolisten aineistojen pohjalta.» Laitinen suhtautuu aineistoonsa kriittisesti ja pystyy välttämään kuvailemansa näköharhan. Siitä huolimatta, että murretekstit ovat pääosin stereotyyppisistä haastattelutilanteista, aineisto kokonaisuudessaan antaa monipuolisen kuvan modaaliverbien käytöstä. Sitä paitsi murremateriaali tuo mukaan ulottuvuuden, joka tavallisesti jää kokonaan näkymättömiin tällaisissa analyyseissä: variaation.

Geolinguistisiä havaintoja

Esillä oleva verbikolmikko on yleiskielen vakiokalustoa. Verbien murrelevikissä on kuitenkin eroja. Niinpä *täytyä* on ensi sijassa lounais- ja hämäläismurteiden verbi; muualla se on paljon harvinaisempi, ja itämurteissa sitä käytetään myös itsenäisenä, 'täyttymistä' ilmaisevana verbinä. Nesessiivinen *pitää* taas dominoi lounais- ja hämäläismurteiden ulkopuolisella alueella. Kielto- tai kieltäminen *tarvita* esiintyy kaikkialla murteissa, mutta myöntömuotoisena sekin keskittyy vahvasti samalle läntiselle alueelle kuin *täytyä*.

Murremaantieteelliset erot eivät koske vain verbien levikkiä vaan myös niihin vakiintuneita merkityksiä. Erityisen kiinnostava on tältä kannalta *pitää*, joka on konventionaalistanut itä- ja länsimurteissa erilaiset implikaatiot. Lännessä – ja taaskin ensi sijassa lounais- ja hämäläismurteiden alueella – *pitää* on ei-implikaatiivinen »futuuri-verbiksi»; toisin sanoen se esittää imperfektimuotoisena menneen hetken aikaisia turhia toiveita tai odotuksia, rauenneita aikoja ja suunnitelmia: *sem piti heittääs se kello-tapuli rikki mut se meni sivuttes se meni Loppijärveej ja...* Itämurteissa *pitää* on sitä vastoin implikaatiivinen »preesensverbi»: *mium piti siitä nuo-, nuotasta luopuup pois* [ja luovuinkin].

Aineistosta on kuoriutunut esiin runsaasti muitakin konventionaalistumia. Niinpä rakenteelle *pitää tehdä/tekemän* on vakiintunut läntisessä Kaakkois-Hämeessä inkeptuaalinen merkitys 'olla tekemäisillään'. Ja alueellisia eroja on nähtävissä paitsi verbien semantiikassa myös niiden morfosyntaktisessa ympäristössä. Esimerkiksi sopii kirjakielessä arkaismin asemaan vajonnut *pitää tekemän* -tyyppi: sen ydinaluetta ovat – taas kerran – lounais- ja hämäläismurteet.

Vähintään yhtä kiinnostavia kuin murteiden väliset erot ovat eräät aivan ilmeisesti kielikontakteista johtuvat ilmiöt, jotka liittyvät nesessiiviverbin kongruenssiin. Enimmäkseen kolmikongruenssin verbit ovat »yksipersonaisia». Itämurteissa *tarvita* esiintyy

verraton yleisesti myös kongruoivana (*mie en tarvinnum männäs sinnes sottaa*); tässä tapauksessa pohjana on verbin käyttö tavanomaisena transitiiiverbinä (*me tarvitsemme aikaa*). Mutta sen lisäksi kustakin verbistä on sieltä täältä esimerkkejä persoonataivutuksesta: *mä täyrym palella, minä pilin tuleman*. Eri verbien monipersonaisuusalueet osuvat kutakuinkin päällekkäin, ja vaikka ne ovat hajanaisia, yhteinen nimittäjä on nähtävissä: tapaukset keskittyvät ruotsalaismurteiden naapuristoon tai pohjoiseen, missä kontakteja on ollut paitsi ruotsiin myös saameen ja norjaan. Lisäksi esiintyy suppeammalla alueella – samaten ruotsin vaikutuksesta – »persoonainkongruenssia» eli päinvastaista käytäntöä, jossa persoonapronomini on genetiivin asemasta nominatiivissa, mutta verbi on siitä huolimatta kolmaspersonainen: *Mää piti mennä sen kupparin tyhөө*. Niin kuin Laitinen toteaa, se on »suomen morfosyntaksissa erittäin harvinainen ilmiö, ehkä äärimmäisin muoto, johon ruotsin tapaisten kielten vaikutus johtaa».

Kielimaantieteellinen käsittely ei ole Laitisen väitöskirjassa erillinen komponentti, eikä likimainkaan kaikkea siihen liittyvää ole viety levikkikarttoihin. Se nivoutuu saumattomasti kulloinkin esille tulevan ilmiön tarkasteluun; leimallista on, etteivät murre-eroja ja variaatiota koskevat havainnot ole päämäärä sisänsä vaan varsinaisen analyysin raaka-ainetta. Työn painopiste ei olekaan sen enempää murremaantieteessä kuin kielikontakteissa. Päähuomio kohdentuu nimittäin nesessiivisyyteen: millaista se on luonteeltaan ja miten se heijastuu kielellisten ilmausten rakenteeseen ja erityisesti "subjektimaisen argumentin" sijanvalintaan.

Modaalisuus lingvistin näkökulmasta

Käydessään analysoimaan nesessiivisyyttä Laitinen ei valitse lähtökohdakseen tätä tai tuota teoreettista viitekehystä. Päinvastoin hän avaa tarkastelun kriittisellä ja pohdiskelevalla katsauksella modaalisuuden ja

kieliopillistumisen tutkimukseen. On koko joukko kielentutkijoita, jotka uskovat, että tieteessä – myös kielitieteessä – todella tapahtuu edistystä: tieto lisääntyy, ongelmien käsittelyssä päästään aikaisempaa pitemmälle ja myös syvemmälle, erillisiltä näytäneitä ilmoita saadaan kytketyksi yhteen, löydetään selittäviä tekijöitä. Kun itsekin uskon näin, olen erityisesti nauttinut tästä jaksosta, sillä se osoittaa vakuuttavasti, että parissa vuosikymmenessä modaalisuuden ja kieliopillistumisen tutkimus on edennyt huikkeasti.

Laitinen osoittaa, että perinteinen jako episteemiseen, deonttiseen ja dynaamiseen modaalisuuteen on kovin karkea: kategorioiden rajat ovat liukuvia, ja ilmaukset ovat kontekstissaan usein monitulkintaisia tai tulkinnaltaan väljiä. Sitä paitsi kolmijako sinänsä osoittautuu elävän kielenkäytön käsittelyyn riittämättömäksi. Niinpä *pitää* ilmaisee – toisin kuin kaksi muuta esillä olevaa verbiä – mm. subjektinsa referentin avoimia tai rauenneita aikomuksia, tarkoituksia tai sopimuksia, puheyhteisön kiteyttämiä normeja ja performatiivisia riittejä; lisäksi se vahvistaa puhujan päivittelyä ja evaluointia, ja sitä käytetään myös subjektin intentioiden, käskyjen, tietojen ja kysymysten referointiin ja osoittamaan puhujan esittämä tieto kuulopuheen varaiseksi. Toisin sanoen eri verbit ovat (ja joskus eri alueilla) vakiintuneet monenlaisiin tehtäviin ja konventionaalistaneet itselleen erilaisia merkityksiä. Kysymys ei ole »okkasionaalista», kielelliseen »performanssiin» tai vain diskurssiin luettavista ilmiöistä, vaan kielen rakenteeseen kuuluvista faktoista, konventioista. Niiden keskinäisten suhteiden analyysi piirtää kielen maisemasta paljon hienojakoisempaa kuvaa kuin tavanomaisempien rakennekuvausten karkeapiirteiset karttaluonnokset.

Viime kädessä tutkimus fokusoi kysymykseen nesessiivisten verbien »subjektinkaltaisen NP:n» nominatiivi- ja genetiivimuotoisuudesta. Kuten jo kävi ilmi, mahdollisina selittävinä tekijöinä Laitinen seuraava roolisemantiikkaan, modaalisuuteen ja NP:n referenssiin liittyviä tekijöitä. Genetiivi

on tavallisempi esimerkiksi deonttista velvoitetta tai dynaamista pakkoa kuin teknistä normia, praktista käytäntöä tai episteemistä arviota esittävässä ilmauksissa. Sijanvalinta riippuu myös infinitiivin luonteesta: genetiivi suosii esimerkiksi transitivista tai dynaamista tilannetta tai tilanmuutosta esittäviä verbejä. Samaten genetiivi on tyypillisesti agenttiivisen, intentionaalisen ja tahdonalaisesti toimivan, aloitteellisen ja toimintaansa kontrolloivan subjektin sija. Oma vaikutuksensa on myös subjekti-NP:n luontaispiirteillä ja referenssillä: spesifinen ja yksilöllinen subjekti on useammin genetiivissä kuin epäspesifinen, geneerinen tai monikollinen. Vastaavasti nominatiivisubjekteista 75 % on elottomia, genetiivisubjekteista yli 90 % elollisia. Tältä osin Laitinen toteaa havaintojensa olevan pitkälti sopusuunnassa Michael Silversteinin »elollisuuden hierarkian» kanssa: nimenomaan puheaktipersonaa osoittavat pronominit saavat ensi sijassa genetiivimerkinnän, ja mitä alemmas hierarkiassa mennään, sitä harvinaisemmaksi genetiivi käy.

Äskeisestä luettelosta näkyy, että sijanvalinta korreloi lukuisin eri tavoin toisiinsa kietoutuneisiin tekijöihin. Niiden yhdistäjäksi Laitinen on siis löytänyt elollisuuden hierarkian ja erityisesti puhetilanteen ja sen osallistujien keskeisyyden; oman ilmaisunsa mukaan hän onkin käsitellyt työssään »myös – ja nimenomaan – indeksisten ilmausten kielioppia». Huolimatta joistakin varauksista, joita esitettyyn synteisiin voi tehdä, tämä on merkittävä avaus tutkimusalueelle, joka tärkeyteensä nähden on kielitieteessä pahasti laiminlyöty.

Varauksia esitän tässä vain kaksi, eivätkä nekään ole kuin osittaisia. Ensinnäkin lukija, joka ei ole väitöskirjan kirjoittajan tavoin yhtä valaistunut Silversteinin elollisuushierarkiasta, suhtautuu skeptisemmin sen kaikkivoipaan selitysoimaisuuteen. Elollisuushierarkian kognitiivinen pohja on ilmeinen, ja se on mainio keino pelkistää analyysin tuloksia. Tarkoitukseni onkin pelkästään muistuttaa siitä, että äskeisessä luettelossa mainittuja ja monia muita työssä esiin tulleita distribuutioseikkoja tuskin voi

kaikkia palauttaa suoraan yhteen yksiuolteiseen parametriin. Erityisesti roolisemantiikan osuus jää nähdäkseen aika lailla avoimeksi. Laitinen käsittelee erilaisia roolihypoteeseja ja kokoaa niistä käyttökelpoisen analyysivälineistön. Syyt sen mahdolliseen riittämättömyyteen ovat näissä hypoteeseissa itsessään: vahvaksi vaikutelmaksi jää, että roolisemantiikassa kielitieteellä on vielä melkoisesti tekemistä. Agentin ja patientin ohella tai jopa ohi avainrooliksi nousee nesessiivisyyden käsittelyssä kokija. Laitinen esittää kiinnostavia havaintoja »habitii-vikokijasta», mutta niin kuin hän itse toteaa, »kokijan roolin lingvistinen olemus on monin tavoin ongelmallinen». Ylipäätään Laitisen käsitys semanttisten roolien asemasta on kyllä miellyttävän realistinen: »Oman näkemykseni mukaan roolisuhteiden ilmaisuun käytetyt kielelliset muodot paitsi heijastavat kielenulkoisessa maailmassa vallitsevia suhteita ja arvoja myös konstituivat niitä.»

Toinen varaukseni – myös se vain osittainen – koskee »indeksisten ilmausten kielioppia», »merkityksistä neuvottelemista» ja puhetilanteen asemaa ilmauksen rakennominaisuuksien selittäjänä ylipäätään. Tässä suhteessa aineisto ei ole optimaalinen, ja Laitinen huomauttaakin esimerkiksi siitä, että »haastattelutilanteessa direktiivisesti käytetty preesenmuotoinen deonttinen nesessiiviverbi on murreteksteissä todellinen harvinaisuus». Elollisuushierarkia nostaa kuitenkin puheaktipersonat ja samalla koko puhetilanteen korosteisena esiin, ja tämä taas ohjaa hyvinkin pitkälle menevään päättelyyn. Niinpä »pitää»-verbi on kaikissa modaalifunktioissaan mahdollista ymmärtää aivan konkreettisesti indeksisenä merkkinä jonkin sellaisen aiemman lausuman tai ainakin ajatuksissa hahmotetun asiointilan olemassaolosta, johon meneillään oleva puheakti on dialogisessa suhteessa». Vaikka arvelen, että Laitisen painotukset saattavat joissakin kohden olla turhan vahvoja, itse pääasiasta en ole eri mieltä: tapa »tarkastella kielioppia puhetilanteisena semiosiksena, jossa referentiaalisetkin merkitykset viime

kädessä luodaan», on valaiseva, inspiroiva ja haasteellinen.

Kieliopillistuminen

Laitisen tutkimus on sisällöltään niin runsas, ettei tässä ole mahdollista paneutua liikimainkaan kaikkiin sen analyyseihin, oivalluksiin ja todisteluketjuihin. Puutun kuitenkin vielä yhteen siinä erinomaisesti käsiteltyyn teemaan: kieliopillistumiseen.

Kieliopillistumisilmiöön kohdistuvassa tutkimuksessa modaaliverbejä voi pitää tyyppiesimerkkeinä, ja niistä onkin tullut tutkimuksen vakiokohde. Myös *pitää*, *täytyä* ja *tarvita* ovat aivan ilmeisesti alkuaan itsenäisiä sisältöverbejä, joiden modalisuus on sekundaaria. Laitinen käsittelee niiden kehitystä oman synkronisen aineistonsa valossa ja esittää syvällisen ja oivaltavan rekonstruktion niiden modaalistumiskehityksestä restruktuuraation ja erilaisten implikaatioiden konventionaalistumisen tuloksena. Näytteeksi sopii tiivistelmä *täytyä*-verbin kieliopillistumista koskevasta hahmottelusta.

Ketjuuntumattomana *täytyä*-verbillä on alkuperäisen 'täyttymisen, täydeksi tuleminen' rinnalla 'riittämisen' merkitys. Modaaliseksi se olisi kehittynyt toiminnan ehtojen täyttymisen ilmaisuista tyyppiä *riihi täytyi (meidän) puida, (minun) täytyy vilja korjata*. Ilmausten esittämän muutoksen päätepisteenä on subjektin saavuttama tila, ja sen korostuessa avautuu näkymä siihen johtaneesta muutoksesta eteenpäin. Kun toiminnan välttämättömät ehdot ovat toteutuneet, seuraa praktinen toiminta, ja jos nämä ehdot tulkitaan implikaatiivisiksi, tuloksena on praktinen välttämättömyys. Kysymys olisi siis pragmaattisen implikaation konventionaalistumisesta. Päätepisteeseensä edennyt tilanmuutos (riihen tai viljan »täytyminen») tekee puinnin tai korjaamisen ainoastaan mahdolliseksi; välttämättömäksi sen tekee vasta praktinen päätelmä. Toisin sanoen puimisen tai sadonkorjuun välttämätön ehto

muuttui riittäväksi ehdoksi.

Murreaineisto osoittaa, että itsenäisen *täytyä*-verbin subjekti on lähes aina yksikölinen ja kolmaspersoonainen. Vaikka se on periaatteessa persoonissa taipuva verbi, käytännössä se siis hakeutuu vahvasti kolmanteen persoonaan.

Modaaliseksi *täytyä* olisi kehittynyt esimerkkien kaltaisista transitiivitapauksista, joissa genetiivimuotoisena nominaalilausekkeena olisi yleisesti ollut puheaktipronomini. Tämä on sopusoinnussa nykyaineistosta havaittavan distribuution kanssa aina geneerisen nollasubjektin yleisyyttä myöten: nollan referenttihan on inhimillinen, ja varsin usein se on tulkittavissa nimenomaan puhetilanteen osallistujaksi. Myöskään verbin yksipersonaistumista ei tarvitse erikseen olettaa, sillä se on suoraa seurausta restruktuuraation pohjana olleesta ilmaustyyppistä. Samoin selittyy lukukongruenssin puuttuminen: subjektin referenttinä olisi tavallisesti ollut nimenomaan yhdeksi kokonaisuudeksi hahmotettu entiteetti.

Modaalistumisen lähtökohtana olisi esitetyn kehityskulun mukaan ollut *täytyä*-verbin alkuperäisen subjektin hahmottaminen inhimillisen agentin toiminnan kohteeksi. Tällöin genetiivi saa pikemminkin agentti- kuin kokijatulkinnan.

Laitisen esittämät rekonstruktiot ovat tietysti pelkistyksiä, jotka sivuuttavat erilaisia yksityiskohtia, ja nähtäväksi jää, miten ne kestävät perusteellisessa diakronisessa analyysissä. Siitä riippumatta ne ovat sekä uskottavia että tyylikkäitä hypoteeseja, jotka hyvin tiukasti rajatuista lähtökohdista tarjoavat selityksen keskeisimmille esillä olevien nesessiivikonstruktioiden niin semanttisille kuin grammaattisillekin ominaisuuksille.

Kuvaus ja analyysi

Kun ottaa huomioon Laitisen tutkimusongelman ja sen käsittelyn monitahoisuuden, teoksen jäsentely on kiitettävän selkeä. Kirjoittaja on sulattanut yhteen eri suunnilta

saamiaan virikkeitä, mutta on välttänyt sitoutumasta mihinkään spesifiseen kieliteoriaan. Tässä on ehkä suurin syy siihen, että teksti tuntuu – siitä huolimatta, että se on hyvin kirjoitettua – avautuvan kovin hitaasti: käsitteistöä on niin runsaasti, ettei lukijan ole tuskatonta saada sitä hallintaansa. (Hyvä asiahakemisto olisi tässä suhteessa lisännyt teoksen käytettävyyttä.) Kaiken kaikkiaan työn sekä aines- että teoriapohja on vahva. Aineisto ei ole päässyt hallitsemaan; päinvastoin sitä käytetään taitavasti ja monipuolisesti hyväksi. Sama koskee tutkimuskirjallisuutta. Laitinen ei esitä referaatteja toisten töistä, ja hänen suhteensa aikaisempaan tutkimukseen on keskustelemaa ja sekä arvostavaa että kriittistä. Asioihin päästään suoraan ilman turhia koukeroita, aineisto ja teoria yhdistyvät lähtöalustaksi, jolta oma ajattelu pääsee etenemään ennen kulkematomia reittejä. Tuloksena on työ, joka on sekä innovatiivinen että poikkeuksellisen painava. Opinnäyte se on vain statukseltaan; luonteeltaan sitä on pidettävä kokeneen ja kypsän tutkijan saavutuksena.

Palaan lähtökohtaani. Kangasniemen ja Laitisen tutkimusta ei voi asettaa samalle mitta-asteikolle, siksi erilaisia ne ovat luonteeltaan. Hyödyllisempää onkin rinnastaa ne tyyppiesimerkkeinä, jotka edustavat kah-ta varsin tavallista, mutta keskenään erilais-ta kielitieteellistä tutkimustapaa.

Kangasniemen työ on kielen synkronisen rakenteen kuvausta. Siinä teoria on apuväline, joka ohjaa havaintojen tekoa ja auttaa kokoamaan niiden perusteella koherenttia esitystä yhdestä osasta suomen kielen rakennetta. Tulokset lisäävät suomen kielen ilmaisukeinoja koskevaa tietämystä ja luovat pohjaa niiden kokonaisesitykselle, kattavan suomen kielen kieliopin kehittämiseksi. Lingvistiselle teorianmuodostukselle tällä tutkimustavalla ei yleensä ole kovin paljon välitöntä annettavaa, eikä se ole sen tavoitekaan, sillä huomio kohdistuu yhden kielen kuvaukseen. Työtä ohjaa pyrkimys aineiston täsmälliseen systemointiin valitun kuvausmallin avulla.

Myös Laitisen edustama suuntaus lähtee tietenkin aineiston kuvauksesta, mutta ta-

Kirjallisuutta

voitteet ja niiden myötä myös kuvauksen kohde valitaan aivan eri perustein. Tutkimus ei ole aineistokeskeistä, vaan lähtökohdiana on tyypillisessä tapauksessa jokin tutkijan uteliaisuuden herättänyt ilmiö, joka töröttää kielessä selitystään odottamassa. Enemmän kuin kuvaukseksi työtä voi luonnehtia ongelmanratkaisuksi. Se vaatii huomion kohdistamista kielijärjestelmässä piileviin rakenteisiin ja tavoittelee niiden sisäisten riippuvuuksien paljastamista. Teorian ja aineiston suhde on radikaalisti toisenlainen kuin kielen deskriptiivisessä tutkimuksessa: teoria ei ole vain instrumentti, apuväline aineiston systemoinnissa, vaan samalla myös objekti, tutkimuksen kohde. Jos ongelmanratkaisussa päästään askel tai kaksi eteenpäin ja saadaan näkyviin aikaisemmin havaitsematta jääneitä ilmiöitä tai niiden välisiä yhteyksiä, on samalla koottu uutta jauhettavaa lingvistisen teorianmuodostuksen myllyyn.

Kangasniemen *Modal expressions in Finnish* kuuluu lingvistiikan kaanoniin, jo asemansa vakiinnuttaneeseen, perinteiseen modaalisuuden tutkimukseen, vaikka se fennistiikan kannalta edustaa uutta suuntausta. Laitisen *Välttämättömyys ja persoona* taas on moderni, jopa avantgardistinen, katsoipa sitä kummasta näkökulmasta tahansa.

PENTTI LEINO

Äiti ja lapsi kommunikoivat

PIRKKO NIEMINEN *Äidin ja lapsen kommunikaatio ja lapsen kielen omaksuminen*. Acta Universitatis Tamperensis, ser A vol 323. Tampereen yliopisto, Tampere 1991. 203 s.

Runsas vuosi sitten väitteli Pirkko Nieminen Tampereen yliopiston psykologian laitoksella äidin ja lapsen kommunikaatiosta sekä lapsen kielen omaksumisesta. Lapsen

kielenoppimisesta on väiteltä tohtoriksi Suomessa tätä ennen kuusi kertaa. Laurisen (1955), Saarisen (1961) ja Sarmavuoren (1979) väitöskirjat kuuluvat kasvatustieteen alaan, Lyytisen väitöskirja (1978) psykologian ja Leiwon (1977) sekä Toivaisen (1980) väitöskirjat kielitieteen alaan. Lapsen kielenoppiminen on tyypillisesti tiedenvälinen tutkimusalue, ja juuri se tekee siitä niin vaikean selvitettävän: yksittäisellä tutkijalla pitäisi olla useamman kuin yhden alan pätevyys, taikka sitten tutkimusta pitäisi tehdä tiiviissä monitieteisessä ryhmässä, jossa pystyttäisiin ottamaan tasapuolisesti huomioon eri tieteenalojen näkökohdat.

Niemisen tutkimuksen aineisto on koottu kahden tutkijan voimin kymmeneltä äiti-lapsi-parilta, joita seurattiin kahden vuoden ajan heti lapsen syntymästä lähtien. *Tarkkailujaksot* olivat puolen tunnin mittaisia ja niitä tehtiin aluksi kerran kuussa, myöhemmin kolmen kuukauden välein. Yhteensä jaksoja kertyi 180. Kuten tutkija huomauttaa itsekin (s. 75), kuukauden välein tapahtuva havainnointi oli liian harvaa, jotta kaikki olennaiset muutokset lapsen kiihkeän kehitysvaiheen aikana olisi saatu kirjatuiksi.

Tarkkailujaksot jaettiin *episodeihin* (yh-täjaksoisiin toimintatilanteisiin, joita kertyi 495) ja nämä edelleen *käänteisiin* (»yhtäjaksoisiin, katkeamattomiin kommunikatioseuraantoihin»). Tutkimuksen perusyksikkönä on *kielellinen ilmaisu*, joka määriteltiin pienimmäksi kokonaiseksi merkitykselliseksi verbaaliseksi reaktioksi tai reaktiosarjaksi (s. 48). Kielellinen ilmaisu voi siis olla äännähdyks, itku, sana tai lause.¹

Tutkija mainitsee (s:lla 52), että aineisto on esitetty kokonaisuudessaan tutkimuksen liitteissä. Jos tämä pitää paikkansa, ainakin kielen kehityksestä tehtävät päätelmät nojaavat hämmästyttävän pieneen aineistoon. Aineistoa on kaikkiaan 19 sivua, joissa niissäkin on päällekkäisyyttä, koska niissä esitetään lasten puheessa esiintyvien lauseiden (kolme sivua) lisäksi sanat luokiteltuina sanaluokkien ja taivutusmuotojen mukaan (substantiiveja kuusi sivua, verbejä samoin